

UOT 82

ÇAĞDAŞ QIRĞIZ ƏDƏBİYYATI

Lalə BAYRAMOVA VAHİDLİ*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 17 sentyabr 2024; çapa qəbul edilmişdir: 4 noyabr 2024; online-da çap edilmişdir: 11 dekabr 2024.

Received: 17th of September, 2024; accepted: 4th of November, 2024; published online: 11th of December, 2024.

Açar sözlər: *qırğız ədəbiyyatı, qırğız ədibləri, yazılı ədəbiyyat, şifahi ədəbiyyat, müasir dövr qırğız ədəbiyyatı*

Giriş

Dünyanın formalaşmağa başladığı ilk gündən bəri yer üzərindəki insanların bir-birinə qarşılıqlı münasibəti dünyamızın formalaşmasına və hər tərəfli dəyişməsinə böyük təsir göstərmişdir. Dilindən, dinindən və irqindən asılı olmayaraq hər bir xalq digərinə siyasi, iqtisadi və ya ədəbi baxımdan müəyyən dərəcədə təsir göstərmiş və onun tarix səhifələrində formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu xalqlar arasında, təbii ki, türklər xüsusən fərqlənmişdir. “Türk” sözü ilk dəfə göytürklər tərəfindən işlədilməsinə baxmayaraq, türklərin nə qədər qədim tarixə və mədəniyyətə sahib olması hər kəsə məlumdur. XX əsr türk ədəbiyyatının məşhur nümayəndəsi Ə.Nesin qədim və qüdrətli tarixə malik türklər haqqında demişdir: “Hər bir millətin böyüklüyü onun əhalisinin çoxluğuna və ərazisinin böyüklüyünə görə müəyyənləşdirilmir. Hər bir xalqın böyüklüyü onun tarix və mədəniyyətinin qədim və zənginliyinə görə müəyyənləşdirilir” (1, s.8). Çətin və uzun inkişaf tarixi keçmiş türk xalqları hər sahədə olduğu kimi ədəbiyyat sahəsində də bir-birinə bağlı olmaqla yanaşı, fərqli inkişaf yollarından da keçmişdir. Bu inkişaf yolunda üzləşdikləri müxtəlif çətinliklər onların ədəbi yaradıcılıqlarında açıq şəkildə özünü büruzə verir. Türk xalqlarının hər birinin ədəbi inkişaf yoluna nəzər salsaq onların fərqli dövrləri və bu dövrlərə uyğun bədii xüsusiyyətlərini görə bilərik. Bu baxımdan türk xalqları arasında qırğız ədəbiyyatının da mühüm yeri vardır (1, s. 8-9). Qırğız türkləri bugünkü 300 milyona yaxın türk xalqlarının, qırğız türkcəsi isə ümumi türk dilinin sadəcə kiçik bir hissəsidir (3, s. 7-8).

1. Şifahi qırğız ədəbiyyatı

Qırğız ədəbiyyatı yazılı və şifahi olaraq iki əsas hissəyə ayrılır. Tarix boyunca bir çox çətinliklərlə üzləşən qırğızların keşməkeşli həyatı onların yazılı və şifahi xalq ədəbiyyatlarında öz əksini geniş şəkildə tapmışdır (3, s. 8).

Zəngin xalq ədəbiyyatına sahib olan qırğızların XX əsrə qədər yazılı ədəbiyyatları mövcud olmamışdır. Xalq ədəbiyyat nümunələri arasında nəzm əsərlər xüsusi yer tutur (8, s. 119). Qırğızların sevinc və kədərini özündə əks etdirən nəğmələr toy və yas mərasimlərində daim səsləndirilmiş və dillər əzbəri olmuşdur. “Bekbekey”, “Saksakey”, “Şırıldan”, “Kostoşu”, “Arman” kimi nəğmələr bu qəbildəndirlər. Qırğız ədəbiyyatında nəğmə sözü “ır”, nəğməçilər isə “ırçılar” adlandırılmışdır. Onlar mahnı oxumaqla yanaşı, həm də şeir yazıb ifa etmişlər. Nəğmə qoşan şifahi xalq nümayəndələri arasında digər bir qrup isə

*dissertant, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: lale.bayramova.90@mail.ru

<https://doi.org/10.30546/25194011.2024.13.5.0172>

“akınlar” olmuşdur. Onlar xalq nəğmələri üslubunda şeir yazanlar kimi tanınmışdır və onların yaratdığı poeziya isə “Akın poeziyası” adlandırılmışdır. Bu poeziyanın nümayəndələri “moktoo”, “arnoo”, “aytış” və s. janrlarında şeir nümunələri də yazmışlar (2, s. 2-3).

Nəzm əsərləri ilə yanaşı şifahi qırğız ədəbiyyatı rəngarəng nəsr nümunələri ilə də zəngindir. Dastan və hekayə janrları ən məşhur nəsr nümunələrindəndir. Xüsusən, dastan janrında günümüzə qədər gəlib çatan “Manas”, “Kurmanbek”, “Er Tabıldı”, “Kedeykan”, “Olcobay Menen Kişimcan” kimi əsərlər qırğız folklorunun və ədəbi mədəniyyətinin əsas daşıyıcılarındanır. Bu dastanlar arasında “Manas” dastanı sadəcə qırğız ədəbiyyatı üçün yox, həmçinin dünya ədəbiyyatı üçün böyük əhəmiyyətə sahibdir. Qırğız ədəbiyyatının şah əsəri olan bu dastan dünyanın ən uzun dastanıdır və 500.000 beytə sahibdir. Beytlərin həddindən çox olmasına baxmayaraq, dastan günümüzə qədər şifahi şəkildə çatdırılmışdır (8, s.119).

Qırğız xalqına görə, Böyük Qırğız dövlətinin torpaqlarını düşməndən azad edən Manas babalarıdır. “Manas” dastanından götürülmüşdür. Dastana görə, Manas təkcə Qırğız torpağını deyil, həm də Orta Asiyanı qoruyaraq, burada yaşayan xalqların işğalçılarından azad edilməsində böyük rol oynamış, torpağın bütövlüyü uğrunda mübarizədə həlak olmuşdur (10, s. 108). Bəzi qaynaqlar isə “Manas” dastanının müxtəlif ırqlar tərəfindən fərqli şəkildə ifa edildiyini və orijinal mətnin dəyişdirildiyini irəli sürürlər. Məhz bu dəyişiklik və əlavələr nəticəsində dastanın hal-hazırda bir milyon beytə çatdığı qeyd edilir (2, s. 1).

2. Yazılı qırğız ədəbiyyatı

Qeyd etdiyimiz kimi, qırğızların yazılı ədəbiyyatı XX əsrə qədər mövcud olmamışdır. Yazılı ədəbiyyata keçid 1917-ci ildəki Bolşevik inqilabı ilə başlamışdır. Belə ki, bu illərdə xalqın maarifləndirilməsi və təhsil alması böyük əhəmiyyət qazanmışdır. Bu qərarın alınması ilə bərabər xalq arasında oxuyub-yazma nisbəti xeyli artmışdır. Təhsilin inkişafı nəticəsində 1920-ci illərin əvvəlində kütləvi şəkildə qəzetlər nəşr edilməyə başlamış və bu qəzetlərdə yazılı ədəbiyyatın ilk nümunələri çap edilmişdir (8, s.175). Bu dövrdə nəşr edilən qəzet, jurnal və dərsliklər mədəni həyatın dirçəlməsində böyük rol oynasalar da, dövrün əksər yazılı nümunələri qazax və tatar dillərində yazılırdı. Qırğız dilində çap edilən ilk qəzet isə 1924-cü ildə “Ərkin too” adlanan qəzet olmuşdur. Bu qəzetin nəşri həm qırğız mətbuatı, həm də qırğız yazılı ədəbiyyatının inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi (2, s.7).

3. Çağdaş qırğız ədəbiyyatı

Müasir dövr qırğız ədəbiyyatını inkişaf mərhələləri baxımından analiz edən Kaçkınbay Artıkbayev onu 5 əsas dövrə bölmüşdür:

1. XX əsrin əvvəli qırğız ədəbiyyatı (1900-1917);
2. Sosializmə keçid dövründə qırğız ədəbiyyatı (1917-1940);
3. İkinci dünya müharibəsi və sonrasında qırğız ədəbiyyatı (1941-1960);
4. 1960-1980-ci illərdə qırğız ədəbiyyatı (1961-1984);
5. Yenidənqurma və kapitalizmə keçid dövründə qırğız ədəbiyyatı (1985-...) (3, s.10).

4. XX əsrin əvvəli qırğız ədəbiyyatı (1900-1917)

Qırğız ədəbiyyatının bu dövrünü səciyyələndirən əsas xüsusiyyət ortaq yazılı bir dilin olmamasıdır. Belə ki, XX əsrin əvvəllərindən Qırğız ədəbiyyatında yazılı ədəbiyyat formalaşmada istifadə edilən əsas dil qırğız türkcəsi olmamışdır. Bu illərdə Qırğızstan ərazisində fərqli zamanlarda fərqli dillər istifadə edilmişdir. Hələ orta əsrlərdən bu ərazidə Uyğur, Çağatay və Fransız dillərində danışmışlar. XIX əsrin ortalarından isə ərəb əlifbasının istifadəsi geniş yayılmışdır. Qırğızstan ərazisində bu qədər fərqli dillərin istifadə edilməsi o demək deyil ki, qırğızlar öz ana dillərini istifadə etməmişlər. Qırğızların öz ana dillərindən

geniş istifadəsinə dair bir çox səyyahların yazılı mənbələri olsa da, bu xalqın özünəməxsus yazılı bir sənəd günümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Bunun əsas səbəbi də qırğızların daimi müharibə şəraitində və köçəri şəkildə yaşamasıdır. 1900-1917-ci illəri əhatə edən dövrdə bəzi yazıçı və şairlərin qırğızca yazdığı bir çox əsərlər nəşr edilməmiş və günümüzə qədər əlyazma şəklində gəlib çatmışdır. Bu əsərlərin əksəriyyəti şeir şəklində yazılmış mətnlər formasındadır və Moldo Niyaz (1822-1896), Moldo Kılıç (1866-1917), Toğolok Moldo (1860-1942), Osmonalı Sıdıkov (1875-1940), Aldaş Moldo (1876-1930), Belek Soltonoyev (1878-1938), İsak Şaybekov (1880-1957), Esenalı Arabayev (1882-1934), Abılkasım Cutableyev (1882-1930) kimi şairlərə aiddir (3, s.17).

Qırğız xalqı bu dövrdə, bir tərəfdən, çarlıq hakimiyyətinin idarəsi altında qalmaqdan digər tərəfdən isə yerli zəngin bəylərin vergi zülmündən əziyyət çəkirdi. Xalqın çəkdiyi bu əzab əziyyətlər ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır. Bu dövrdə yazılan əsas əsərlər nəzm formasında yazılırdı. XX əsrin əvvəlləri qırğız ədəbiyyatı dedikdə, ilk ağıla gələn yazıçılardan biri Moldo Kılıçdır. Qırğız ədəbiyyatında yazılmış ilk qırğızca əsər də məhz Moldo Kılıça aiddir. “Zilzala” adlanan bu əsər 1911-ci ildə nəşr edilən “İrlər” kitabıdır (8, s.165-168). Onun əsərləri 1947-ci ilə qədər məktəb və universitetlərdə dərslik kimi istifadə edilmişdir. Lakin sonradan bu əsərlər dini əsaslı və irticaçı mövzulu hesab edilərək qadağan edilmişdir (8, s.165-168).

5. Sosializmə keçid dövründə qırğız ədəbiyyatı (1917-1940)

Çar hakimiyyətinin zülmünə dözə bilməyən bir çox xalqlar 1916-cı ildə Orta Asiyada üsyan qaldırmışlar. Bu üsyan isə 1917-ci il oktyabr inqilabı ilə nəticələnmişdir və qırğızlar da daxil olmaqla bir çox xalq üçün yeni bir dövr başlamışdır. Bu dövrün ən əsas xarakteristikası yeni gələn hökumətin elm və təhsilə ciddi önəm verməsi, xalqın maariflənməsi üçün mühüm addımlar atması idi (6, s.123). Əhali arasında oxuyub-yazma nisbətinin artması ədəbiyyata da təsirsiz ötüşməmişdir. Əksinə, yeni rejim və onların daşdığı ideologiyanın xalqa mənimsədilməsi vəzifəsini dövrün şair və yazıçıları öz üzərlərinə götürmüşdür. Ədəbiyyatın vəzifəsi cəmiyyətdə baş verən yenilikləri, inkişafı, dəyişiklikləri, sosializm quruluşunun xüsusiyyətlərini, yeni dövr insanların xüsusiyyətlərini izah etməkdən ibarət idi. İlk qırğız yazıçıları təcrübəsiz olsalar da, faktları olduğu kimi, sosialist realizmi çərçivəsində təsvir etməyə çalışırdılar (3, s.15-17).

1917-ci il Rusiya inqilabından 1930-cu illərə qədər yazılı qırğız dili tədrisin ləng inkişafı ilə əlaqədar qazax, özbək və tatar dillərinin təsiri altında inkişaf etməyə davam etmişdir. İnqilabdan əvvəlki qırğız ədəbiyyatı ərəb əlifbası ilə yazılmışdır. 1924-cü ildə bu sahədə islahatlar aparıldı və əlifba standartlaşdırıldı. 1927-ci ildə Qırğızıstanın yazı sistemi latın əlifbasına əsaslanan yazıya keçdi, 1941-ci ildə isə bu, Qırğızıstanda bu gün də istifadə olunan kiril əlifbası ilə əvəz olundu (11, s.1-2).

1920-1930-cu illər qırğız ədəbiyyatının sovet rejiminə uyğun inkişaf etdiyini deyə bilərik. Aalı Tokombayev, Coomart Bökönbayev və Kubanıçbek Malikov bu dövrün ədəbi gələn ədiblərindən olmuşdur. Bu yazıçıların yaradıcılığının əsasını xalqların qarndaşlığı, Oktyabr inqilabından sonra qırğız türklərinin siyasi-ictimai sahədə əldə etdikləri inkişaf, cəmiyyətin xeyrinə fədakarlıq, feodal bağlardan və burjua əmələlərindən qurtuluş kimi mövzular təşkil edirdi. Bu ədiblərdən Aalı Tokombayev daha çox nəzm əsərlər yazdığı halda Coomart Bökönbayev isə akın və dramaturgiya yazıçısı kimi tanınmışdır. Ümumilikdə, bu dövrün bütün yazıçı və şairlərinin sovet ideologiyasına xidmət etdiyini deyə bilərik (6, s.1).

6. İkinci Dünya müharibəsi və sonrasında qırğız ədəbiyyatı (1941-1960)

İkinci Dünya Müharibəsi bir çox xalqların həyatında böyük iztirablara səbəb olan və 27 milyonu Sovet İttifaqından olmaqla təxminən 50 milyon insanın ölümünə səbəb olan dünyanın ən qanlı müharibəsidir. Bu fəlakəti yaşayan xalqlardan biri də müharibədə

iştirak edən və SSRİ-nin üzvü olan qırğızlardır. Qırğızıstanda yeddindən yetmişə qədər hər kəs müharibənin ağrı və sıxıntısını ən dərin şəkildə hiss etmişdir. Bütün bu yaşananlar təbii ki, ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır (3, s. 23). İkinci Dünya müharibəsi illərində və sonrakı dövrlərdə qırğız ədəbiyyatının əsas mövzusunun torpaqların qorunması, qəhrəmanlıq, müharibə və fədakarlıq mövzuları tuturdu. S.Eraliyev, E.Uzakbayev, S.Cusuyev, A.Osmanov dövrün öndə gələn yazıçı və şairləri olmuşdur. A. Osmanov, xüsusən rus insanını təsvir edən şeirləri ilə diqqət çəkmişdir. 1950-ci illərdən başlayaraq, ədəbiyyata ənənəçilik və yenilikçilik kimi yeni ideyalar gətirilmişdir. Bunun nəticəsində bəzi yazıçılar və əsərlər tənqid edilməyə başlanmışdır (8, s.127).

Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, müharibə dövründə də Qırğız ədəbiyyatının əsasını nəzm əsərlər təşkil edirdi. Bu illərdə yazılmış bütün şeirlərdə, hətta “müharibə” mövzundan başqa vida, and, dostluq, təbiət və məhəbbət mövzusunda şeirlərdə də şairlər mütləq müharibə mövzusunə toxunmuşlar. Yazıçılar hər cür əsərlərində sovet xalqının istək və arzularını təsvir edir, əsgərləri qəhrəmanlığa, vətəni qorumağa, cəbhəyə, cəbhədə olmayanları isə əməyə, fədakarlığa, səbirli olmağa çağırırdılar. Müharibədə şəxsən iştirak etmiş şairlərin əsərləri baş verənləri əhatəli və real şəkildə təsvir etməsi ilə digərlərindən fərqlənir. Bu şairlər arasında T.Ümötaliyev xüsusən fərqlənirdi (3, s. 24-25).

Qırğız ədəbiyyatının bu dövründə nəsr əsərlərinin yazılmasına müharibə illərində başlanılsa da tamamlanması növbəti illərə qədər çəkmişdir. Nəsr əsərlərinin əsas mövzusu müharibə olmuşdur. Lakin qırğız yazıçıları təkcə müharibədən, cəbhədə baş verənlərdən danışmaqla kifayətlənmir, həm də cəbhə arxasında, kəndlərdə, kolxozlarda işləyən, həyat yoldaşını, nişanlısını, oğullarını, qardaşlarını savaşa göndərən insanların vəziyyətini, psixologiyasını, orduya verdiyi dəstəyi və itkilərini izah edirdilər. Eyni zamanda, sosial-mədəni həyatda şəxsiyyətin yeri məsələsi, fərdlər arasındakı ziddiyyətli münasibətlər ən çox işlənən mövzulardan olmuşdur. Qırğız ədəbiyyatı dedikdə, ağıla ilk gələn isimlərdən biri Çingiz Aytmatovdur (9, s. 20).

Müharibədən sonra nəsr sahəsində də qırğız ədəbiyyatının dünyaya qazandığı ən mühüm ad, şübhəsiz ki, Çingiz Aytmatovdur (3, s. 26).

Aytmatov dünyanın ən böyük roman yazıçılarından biri kimi qəbul edilmişdir. Onun əsərləri 160-dan çox dilə tərcümə edilmişdir. “Cəmilə” adlı əsəri ilə şöhrət qazanan Çingiz Aytmatov, daha sonradan “Üz-üzə”, “Səlvi boylum”, “İlk müəllim”, “Dəvə gözü”, “Bəyaz gəmi”, “Gün olur əsrə bədəl”, “Dişi qurdun rüyaları” adlı bir çox roman və hekayələr yazmışdır. Onun bu əsərlərinin hər biri ayrıca bir şahəsər hesab edilir. Əsərlərində qırğız nağılları, əfsanələri, dastanları və xalq mədəniyyətini geniş şəkildə istifadə edən yazıçı daha çox rusca və qırğız türkçəsində yazmışdır (4, s. 582-583).

7. 1960-1980-ci illərdə qırğız ədəbiyyatı (1961-1984)

1960-cı illər elm və texnologiyanın dünyada böyük tərəqqi qazandığı, bəşəriyyətin ilk dəfə kosmosa getdiyi bir dövr idi. Bu illərdə qırğız ədəbiyyatında inkişaf, dəyişikliklər baş vermişdir. Artıq müharibənin yaraları sağalmış, ölkə və insanlar yenidən öz normal həyatına qayıtmağa başlamışdılar. Bu illər sovet hakimiyyətinin ən liberal dövrləri olsa da, bu dövrdə də Qırğızıstan Kommunist Partiyasının rəhbərləri ədəbiyyat xadimlərindən şeir və ya nəsrin necə yazılmasına qərar vermələrini tələb etməkdə davam edirdilər. Bu tələblər nikbin, həyatı sevən, kommunist məfkurəsi olan insanların yetişdirilməsi, sosialist həyatının gözəllik və üstünlüklərini izah etmək kimi ifadə edilirdi. Digər tərəfdən, bəzi yazıçı və şairlər hakimiyyətin müstəmləkəçiliyini təsvir edən əsərlər yazdığı üçün bir sıra təzyiqlərə məruz qalmışdır (3, s.30).

Lirik şeirlərin geniş şəkildə yazıldığı 60-70-ci illərdə mövzu yenidən Sovet ideologiyasına və Leninə qarşı olan heyranlığa geri qaytarılmışdır. Şeirlər də, adətən, vətən, həyatda yeniliklər, insan arzuları, xalq, insan münasibətləri, təbiət, məhəbbət, kənd və

şəhər həyatı, həyat həqiqətləri kimi mövzulara toxunulmuşdur. Bu dövrdə qafiyə artıq məcburi sayılmırdı. Belə ki, şairlər heca vəznə ilə yanaşı sərbəst vəznədən də geniş istifadə edirdilər (8, s. 127).

1960-1980-ci illərdə nəsrin bütün janrlarında əhəmiyyətli inkişaf olmuş, hekayə, uzun hekayə, roman, esse, yumor və lətifə kimi janrlarda uğurlar əldə edilmişdir. Bu dövrdə yazıçılar əsasən həyat həqiqətlərini izah etməyə, ictimaiyyəti maarifləndirməyə çalışmışlar. Hekayələrdə gənclərin həyatda öz yerini tapması problemi, həyat həqiqətlərinin göstərilməsi, gənclərə yol göstərilməsi, qadınların cəmiyyətdəki yeri, inqilabdan əvvəl və sonrakı dövrlərdəki qadınların müqayisəsi kimi sosial məsələlər, ədalətsizliklər izah edilmişdir (3, s.31).

8. Yenidənqurma və kapitalizmə keçid dövründə qırğız ədəbiyyatı (1985-...)

1980-ci illərin sonunda SSRİ Qərb bloku ilə silahlanma yarışında məğlub oldu və iqtisadi, sosial və siyasi sahələrdə böhran yaşamağa başladı. İqtisadiyyatdakı bu neqativliklər bədii fəaliyyətə də mənfi təsir göstərmişdir. Teatrlar, kinoteatrlar, kitabxanalar əvvəlki kimi fəaliyyət göstərə bilmir, ədəbi əsərlərin çapı çətinləşirdi. Yaxşı yazılmış əsərlər yox, pulu olanların əsərləri çap olunurdu və bu keyfiyyətə də təsir edirdi. Bu dövrə qədər davamlı inkişaf edən qırğız ədəbiyyatı qısa müddət ərzində durğunluq dövrünə girmişdir (7, s.83). Lakin hər şeyə baxmayaraq, müəyyən müsbət irəliləyişlər də nəzərə çarpmışdır. Qırğız ədəbiyyatı Sovet İttifaqı dağılana qədər xaricə qapalı olmuş, xalqın azad fikrini əks etdirməkdən daha çox siyasi təbliğat vasitəsi kimi istifadə edilmiş, partiyanın siyasi baxışlarını, ideologiyasını əks etdirən asılı ədəbiyyata çevrilmişdir. Bu tarixdən sonra qırğız ədəbiyyatı da öz ölkəsi kimi müstəqillik əldə edib, özünü sərbəst ifadə edə bilmişdir. İndiyə qədər rejimin istəkləri istiqamətində yazan şair və yazıçılar bu dövrdən sonra istədiklərini sərbəst ifadə etmək imkanı əldə etdikləri üçün idarəçilərin haqsızlıqlarını, korrupsiyalarını, problemlərini, səhvlərini çəkinmədən dilə gətirə bilmişdirlər (3, s.37-38).

Kapitalizmdən sosializmə keçid dövründə yoxsulluq və bu yoxsulluğun təsir etdiyi rüşvət, oğurluq, alkoqolizim, dövləti idarə edənlərin yanlış siyasəti, ictimai problemlər yazıçı və şairlərin əsas mövzu hədəfi olmuşdur. Bu dövrdə nəsr sahəsi nəzmin kölgəsində qalmış və yazıçılar yeni mövzulardan daha çox köhnə mövzulara müraciət etmişlər. 1950-ci illərdə olduğu kimi bu illərdə də nəsr sahəsində ən qabaqcıl yazıçılardan biri Çingiz Aytmatov olmuşdur (3, s. 38).

Çingiz Aytmatovun sovet dövründə yazılmış əsərlərində sovet dövrü elementləri vardır. Hekayə qəhrəmanlarından olan Düyşon əsərdə kəndin ilk kommunist və ilk müəllimi kimi təsvir olunmuşdur. Bütün müsbət keyfiyyətləri Düyşona, onun vasitəsilə kommunizmə, oradan da müəllimlik peşəsinə, sovetlərin “ideal insanı”na yükləmişdir (5, s. 96).

Nəticə

Qədim və zəngin tarixə malik türk xalqları içində xüsusi yer tutan qırğızlar hər sahədə olduğu kimi ədəbiyyat sahəsində də mühüm uğurlara imza atmışdır. Tarix boyunca müxtəlif çətinliklərlə üzləşən qırğız ədəbiyyatı hər dövrün xarakteristikasını özündə əks etdirmiş və buda bizə müxtəlif dövrlərdə qırğızların dövrün problemlərinə necə reaksiya verdikləri və hansı maneələrlə qarşılaşmış olduqları ilə bağlı məlumat almağımıza kömək etmişdir.

Çağdaş dövr qırğız ədəbiyyatı dedikdə, XX əsrdən günümüzdə qədər olan müddət nəzərdə tutulur. Bu dövrə qədər qırğız ədəbiyyatı adətən şifahi şəkildə inkişaf etmişdir. İlk yazılı nümunələr isə XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmağa başlamışdır. Əsərlər yazılı şəkildə nəşr edilsə də hələ bu dövrdə ədəbiyyat dili olaraq tatar və rus dillərindən istifadə edilmişdir. Qırğız dilinin istifadəsi isə bir qədər zaman almışdır.

1920-ci ilin oktyabr inqilabından sonra isə Qırğız ədəbiyyatı yeni rejimin qaydalarına uyğun inkişaf etmişdir. Bu dövrdə də əvvəlki illərdə olduğu kimi nəzm əsərlər üs-

tünlük təşkil etmişdir. Ədəbiyyatın əsas mövzusu isə türklərinin siyasi-ictimai sahədə əldə etdikləri uğurlar, fədakarlıq, feodal bağlardan və burjua ənənələrindən qurtuluş kimi mövzular təşkil etmişdir.

İkinci Dünya müharibəsi digər SSRİ dövlətlərinə olduğu kimi, müharibəsi Qırğızıstana da təsir göstərmişdir. Bu illərdə əhalinin üzləşdiyi çətinliklər, acılar, fədakarlıqlar ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır. Belə ki, yazıçı və şairlərin toxunduğu əsas mövzu müharibə və qəhrəmanlıq olmuşdur.

Müharibədən sonrakı dövr isə həm qırğız xalqı, həm də ədəbiyyatı üçün müsbət mənada dəyişiklik dövrü idi. Müharibənin yaralarının sağaldığı bu dövrdə ədiblər daha çox vətən, yeniliklər, insan arzuları, xalq, insan münasibətləri, təbiət, məhəbbət, kənd və şəhər həyatı, həyat həqiqətləri kimi mövzulara müraciət etmişlər. Həmçinin bu dövrdə nəzm sahəsində yeni bir vəzndən, sərbəst vəzndən istifadəyə başlanılmışdır.

Nəhayət, kapitalizmə keçid dövrü qırğız ədəbiyyatında durğunluq dövrü kimi tanınır. Qırğızıstan bu illərdə müstəqillik əldə etsə də ölkədə yaranan ictimai, siyasi problemlər, yoxsulluq, idarəçilərin hökmranlığı, rüşvət və s. kimi problemlər yazıçıların nəzərindən qaçmamışdır.

Bu günə qədər enişli-çixışlı müxtəlif inkişaf yolları keçən qırğız ədəbiyyatı bütün bu faktlara baxmayaraq, ictimai, siyasi və iqtisadi vəziyyətin qismən yaxşılaşması ilə inkişaf etməyə davam edir və ədəbiyyat aləminə hər gün yeni istedadlar qoşulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Conatant Empary, 2011, 568 s.
2. Quliyev E. Qırğız ədəbiyyatı / Xalq Cəbhəsi, 3 sentyabr 2020, №14, s.14
3. Baytok A. Tarihten Günümüze Kırgızlar ve Kırgız Edebiyatı. Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat, 2016, 50 s.
(https://www.academia.edu/37459799/1_Tarihten_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCz%C4%B1rg%C4%B1z_Edebiyat%C4%B1_2016_docx)
4. Buyar C. Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset. Bişkek: Türkiye-Manas Üniversitesi, 2017, 656 s.
5. Korkmaz R. Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016, 96 s.
6. Kırgız edebiyatı ve dili. Anadolu Üniversitesi Açık Ders Malzemesi, Ders 13. acikders.ankara.edu.tr.
(https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/146153/mod_resource/content/0/KC%20%2013.ders.pdf).
7. Özbay H, Kırgız Şiiri ve Süyünbay Eraliyev. Kardeş Kalemler, Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi, 2008, s. 79-88.
8. Söylemez O., Yuldashev M. Çağdaş Türk Edebiyatları II - Ünite 5: Çağdaş Kırgız Edebiyatı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019, 226 s.
9. Айтматов Ч.Т. Когда падают горы (Вечная невеста). Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2008, 20 с.
10. Саттаркулов Б. Кыргызстан тарыхын окутууда жергиликтуу тарыхый археологиялык материяларды колдонуу / Окуу-методикалык колдонмо. 1998, 108с.
11. Prior D.G. Kyrgyz literature | Epic Poetry, Folk Tales & Prose, Encyclopedia Britannica, 2008, November 26). (<https://www.britannica.com/art/Kyrgyz-literature>)

Резюме

Лала Байрамова Вахидли

Современная Кыргызская литература

Тюркские народы обладающие древней и богатой историей всегда были на шаг впереди в плане литературного творчества. Каждая турецкая нация всегда была представлена своей культурой, литературными образцами и литературой. Кыргызский народ занимает среди них важное место. Как и

другие тюркские народы, кыргызы прошли бурные исторические пути и столкнулись с различными проблемами. Находясь у власти разных режимов в разные периоды, она оказывает серьезное влияние на социальные, политические, экономические и литературные проблемы Кыргызстана. Эти влияния можно ясно увидеть, если посмотреть на пути развития кыргызской литературы. Талантливые кыргызские писатели и поэты описали настоящую правду о людях того времени, в котором они жили, и о том, как они управляли своим положением.

Кыргызам, имеющим богатые образцы устной народной литературы, потребовалось много времени, чтобы перейти к письменной литературе. Это связано с тем, что они великодержавной образ жизни, а также были постоянные войны между ними. Несмотря на позднее формирование письменности, она сохранила устную литературу и существует по сей день. С начала 20 века на территории Кыргызстана стали появляться первые письменные образцы литературы. С этого самого начала закладываются основы современной кыргызской литературы. С начала XX века и до наших дней развитие кыргызской современной литературы можно разделить на 5 основных этапов. К этим этапам относятся кыргызская литература начала XX века (1900-1917), кыргызская литература периода перехода к социализму (1917-1940), кыргызская литература после Второй мировой войны (1941-1960), кыргызская литература 1960-х годов (1960-1960-е годы), а период реконструкции и перехода к капитализму характеризуется как кыргызская литература (1985-...). Общественно-политические процессы, репрессии правящих режимов и состояние народа, происходившие в каждый из этих периодов, нашли широкое отражение в литературных произведениях.

Главной целью этой статьи является анализ пройденного пути современной кыргызской литературы и влияние её основных характерных особенностей.

Ключевые слова: *Кыргызская литература, Кыргызские писатели, письменная литература, устная литература, современный период*

Summary

Lala Bayramova Vahidli

Contemporary Kyrgyz literature

Turkic peoples with an ancient and rich history have always been one step ahead in terms of literary creativity, as in every field. Each Turkish nation has always been distinguished with its rich culture, literary examples and leading writers. The Kyrgyz people have an important place among them. Like other Turkic peoples, the Kyrgyz have gone through the difficult paths of history and faced various problems. Staying under the power of various regimes in different periods had a serious impact on the social, political, economic and literary spheres of Kyrgyzstan. It is possible to see clearly these influences when we look at the ways of development of Kyrgyz literature. Talented Kyrgyz writers and poets unflinchingly described the realities of life they faced in their times and the state of the people.

It took a long time for the Kyrgyz, who have rich examples of oral folk literature, to switch to written literature. The main reason of this was constant wars and their nomadic life style. Despite the late formation of written literature, the Kyrgyz have preserved examples of oral literature and brought them up to the present day. In the early 20th century, the first written examples of literature began to appear in Kyrgyzstan. The basis of modern Kyrgyz literature begins from this period. The development stages of modern Kyrgyz literature, which has been improving since the beginning of the 20th century, can be divided into five main stages according to its literary features. These stages are characterized as Kyrgyz literature at the beginning of the 20th century (1900-1917), Kyrgyz literature during the transition to socialism (1917-1940), Kyrgyz literature after the Second World War (1941-1960), Kyrgyz literature in the 1960s-1980s (1961-1984) and Kyrgyz literature in the period of reconstruction and transition to capitalism (1985-...). The socio-political problems, pressure of the governing regimes and the state of the people that occurred in each of these periods have been widely reflected in literary works.

The main goal of this article is to analyze the stages of development of contemporary Kyrgyz literature based on the periods mentioned above and to reveal their main characteristic features.

Keywords: *Kyrgyz literature, Kyrgyz writers, written literature, oral literature, modern literature*

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d., dos. Məmmədova-Kekeç Elmira Fikrət qızının rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.